

**ИБН ХАЛДУН ВА АМИР ТЕМУР ТАФАККУРИДА ЖАМИЯТ ВА  
ДАВЛАТНИНГ ФАЛСАФИЙ-СОЦИОЛОГИК ТАЛҚИНИ**  
**Азиза Тошмурадовна ҚАЮМОВА**

доцент

Бухоро давлат университети  
Бухоро, Ўзбекистон

**Аннотация**

Ушбу мақолада Ибн Халдун ва Амир Темур ўртасидаги тарихий мулоқотнинг социологик мазмуни таҳлил қилинади. Тадқиқотда Ибн Халдуннинг давлат ва жамият ҳақидаги назариялари Амир Темурнинг давлат қурилиши амалиёти билан қиёсий ўрганилиб, уларнинг дунёқарашларидаги умумий ва фарқли жиҳатлар очиб берилди. Шунингдек, ушбу мунозаранинг замонавий социология, сиёсатшунослик ва тарих учун методологик аҳамияти асосланади.

**Таянч сўзлар:** концепция, эволюция, механизм, табиий қонуният, адолат, асабийя, маънавий бирлик.

**ФИЛОСОФСКО-СОЦИОЛОГИЧЕСКАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ  
ОБЩЕСТВА И ГОСУДАРСТВА В МЫШЛЕНИИ ИБН ХАЛДУНА И  
АМИРА ТЕМУРА**

**Азиза Ташмурадовна ҚАЮМОВА**

доцент

Бухарский государственный университет  
Бухара, Узбекистан

**Аннотация**

В данной статье анализируется социологическая суть исторического диалога Ибн Халдуна и Амира Темура. В исследовании теория о государстве и обществе Ибн Халдуна изучаются в сопоставлении с практикой Амира Темура в области государственного строительства, раскрываются общие и отличительные аспекты в их мировоззрении. Также, обосновывается методологическое значение данного дискуса в современной социологии, политологии и истории.

**Ключевые слова:** концепция, эволюция, механизм, естественная закономерность, справедливость, социальная сплоченность, духовное единство

Ибн Халдун ва Амир Темур ўртасидаги тарихий учрашув нафақат икки буюк шахснинг мулоқоти, балки Шарқ тафаккури, давлат бошқаруви ва жамият ривожига ҳақидаги қарашларнинг тўқнашуви сифатида ҳам алоҳида илмий аҳамиятга эгадир. Бу тарихий воқеа XIV асрнинг сиёсий, ижтимоий ва маданий жараёнларини чуқур англашда ноёб манба бўлиб хизмат қилади. Ибн Халдун ўзининг “Муқаддима” асарида жамият тараққиёти, давлатнинг

пайдо бўлиши, сиёсий тузумларнинг барқарорлиги ва емирилиши, шунингдек асабийя концепциясини мукаммал назарий асосга эга шаклда ишлаб чиққан. Амир Темур эса амалий давлат бошқаруви, ҳарбий стратегия, адолат тамойилларига асосланган сиёсий тизим яратиш борасида улкан тажриба эгаси бўлган [5].

Уларнинг ўзаро мулоқоти Шарқ сиёсий тафаккурида илмий-назарий ёндашув билан амалий бошқарув тажрибасининг ўзаро уйғунлашувини намоён этади. Ибн Халдуннинг назарий қарашлари Амир Темур томонидан қурилаётган давлатнинг ижтимоий-сиёсий асосларини таҳлил қилиш имконини яратган бўлса, Темурнинг амалий фаолияти мутафаккирнинг назарий концепцияларини ҳаётий далиллар билан бойитади. Шунинг учун ушбу мунозаралар фақат тарихий воқеа сифатида эмас, балки социологик, сиёсий ва фалсафий жиҳатдан ҳам чуқур тадқиқ этилиши зарур бўлган илмий феномен ҳисобланади.

Шунингдек, Ўзбекистон тарихий хотирасида Амир Темур шахсининг тутган ўрни, унинг давлат қурилиши тажрибаси, адолат, тартиб-интизом ва маънавий бирликка асосланган бошқарув модели бугунги жамият учун ҳам ибрат бўлиб қолмоқда. Ибн Халдун томонидан илгари сурилган назарий қарашлар эса бу жараёнларни илмий асосда шарҳлаш имконини беради. Демак, икки тарихий шахснинг мунозаралари нафақат ўрта асрлар тарихини англашда, балки бугунги ижтимоий ва сиёсий фикрни ривожлантиришда ҳам муҳим методологик асос яратади. Шу боис мазкур мақолада Ибн Халдун ва Амир Темур мулоқотининг социологик мазмуни, уларнинг ижтимоий воқеликни талқин этишдаги ёндашувлари ва ушбу мунозаралардан келиб чиқадиган илмий хулосалар кенг қамровда таҳлил қилинади.

Ибн Халдун ва Амир Темур мунозараларига оид илмий адабиётлар шарҳи ривожланишнинг ижтимоий-сиёсий жараёнларини таҳлил қилишда муҳим манба сифатида эътироф этилади. Ушбу мавзу бўйича тарих, социология, фалсафа ва сиёсатшунослик фанларида кўплаб тадқиқотлар олиб борилган бўлса-да, икки буюк шахс ўртасидаги мулоқотни айнан социологик

нуқтаи назардан ўрганиш алоҳида илмий ёндашувни талаб қилади.

Биринчидан, Ибн Халдуннинг “Муқаддима” асари энг асосий назарий манба сифатида тадқиқот марказида туради. Унда мутафаккир жамиятнинг эволюцияси, давлатнинг шаклланиши, асабийя, сиёсий барқарорлик ва давлатнинг таназзул механизмларини батафсил изоҳлаган. Ушбу назарий қарашларини Амир Темурнинг давлат қурилишидаги амалий ёндашувлари билан қиёсий таҳлил қилиш учун методологик имкон яратади.

Иккинчидан, Темурийлар даври тарихига бағишланган манбалар Шарафиддин Али Яздий, Ибн Арабшоҳ, Низомиддин Шомий ва бошқа тарихчиларнинг асарлари Амир Темурнинг сиёсий фаолияти, давлатни бошқариш тамойиллари ва тарихий воқеликни талқин этиш услубларини ўрганишда ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Айнан ушбу манбаларда Ибн Халдун ва Амир Темур учрашуви ҳақида батафсил тасвирлар учрайди.

Учинчидан, замонавий тадқиқотчилар Ф.Розенталь, М.Маҳди, С.М.Аҳмад, Б.Левис ва бошқалар томонидан Ибн Халдун таълимоти турли парадигмаларда социологик, антропологик, сиёсий назария нуқтаи назаридан қайта талқин қилинмоқда. Бу тадқиқотлар унинг назарий концепцияларини кенгроқ илмий контекстда баҳолаш имконини беради.

Тўртинчидан, Амир Темур шахсиятини ўрганувчи замонавий тарихчи ва сиёсатшунослар Б.Аҳмедов, А.Саидов, У.Олимов, Р.Мукимов ва бошқалар Темурнинг адолат, тартиб, ижтимоий бирдамлик ва давлат барқарорлиги ҳақидаги қарашларини чуқур изоҳлайди. Ушбу адабиётлар икки шахс ўртасидаги мунозарани реал тарихий воқеалар фонида таҳлил қилишга асос бўлади.

Ибн Халдун ва Амир Темур ўртасидаги тарихий мулоқот социологик жиҳатдан таҳлил қилинар экан, бу учрашув фақат икки шахснинг мулоҳазаси эмас, балки ўрта аср Шарқининг давлат бошқаруви, ижтимоий тузилма ва жамият эволюциясига оид илмий қарашларнинг кесишган нуқтасини ташкил этиши аён бўлади. Ушбу мунозара назария ва амалиётнинг ўзаро уйғунлашуви сифатида ҳам катта илмий аҳамият касб этади. Ибн Халдун

назарий қарашларининг чуқурлиги, Амир Темурнинг эса давлатни бошқаришдаги улкан тажрибаси уларнинг мулоқотини ўзига хос илмий синтез даражасига кўтаради.

Биринчидан, мунозаранинг марказида турган масала – *давлатнинг барқарорлиги ва унинг шаклланиш механизмлари*дир. Ибн Халдун назариясида давлатнинг вужудга келиши асабийя ва жамоавий бирдамлик билан боғлиқ бўлса, Амир Темур бу жараёни ҳарбий интизом, кучли марказлашган бошқарув ва адолат тамойиллари асосида амалга оширган. Шунинг учун Ибн Халдун Темур салтанати муваффақиятини айнан қудратли асабийя ва мустаҳкам бошқарув тизими билан изоҳлайди [4].

Иккинчидан, икки мутафаккирнинг *ижтимоий эволюция* ҳақидаги қарашлари ўзаро солиштирилганда, улар орасида муҳим жиҳатлар мавжуд. Ибн Халдун жамият тараққиётини циклик характерга эга жараён сифатида кўриб, ҳар бир давлатнинг кўтарилиш ва таназзул босқичларини изоҳлайди. Амир Темурнинг қарашлари эса ушбу циклнинг амалий жиҳатлари, яъни давлатни сақлаб қолиш ва кучайтириш механизмларига эътибор қаратади. У адолат, интизом, ҳарбий тайёргарлик ва стратегик фикрлашни давлатнинг узоқ умр кўриши учун асосий омил сифатида кўрсатади [2].

Учинчидан, мунозаранинг энг муҳим нуқталаридан бири *асабийя концепциясининг амалий татбиқи*дир. Ибн Халдун учун асабийя жамоанинг бирлашув кучи, социал энергия ва сиёсий иқтидор манбаи. Амир Темур бу ғояни ўз сиёсий тажрибасида амалда қўллаб, турли қабила ва элатларни ягона давлат манфаатига бўйсундирган. Темур давлати кучининг асосий манбаларидан бири айнан шу жамоавий бирдамлик ва мақсадга йўналтирилган бирлик бўлиб, бу Ибн Халдуннинг назарий мулоҳазаларини тасдиқлайди [1].

Тўртинчидан, икки шахс ўртасидаги мулоқот *тарихий воқеликни англаш услуби* жиҳатидан ҳам катта аҳамиятга эга. Ибн Халдун воқеаларни илмий таҳлил, сабаб-оқибат боғлиқлиги, ижтимоий омиллар таъсири орқали изоҳласа, Амир Темур уларни амалий тажриба, сиёсий вазиятни тўғри

баҳолаш ва стратегик қарор қабул қилиш орқали таҳлил қилади. Бу ёндашувларнинг уйғунлашуви тарихий фактларнинг янада чуқурроқ англанишига имкон яратади. Бу ҳолат замонавий социологияда “илмий-назарий таҳлил” ва “амалий стратегик бошқарув”нинг ўзаро алоқаси сифатида баҳоланади [3].

Бешинчидан, ушбу мунозаралар *Шарқ сиёсий тафаккури тараққиётида* алоҳида ўрин тутadi. Ибн Халдун сиёсий жараёнларни табиий қонуниятларга асосланган илмий категория сифатида тушунтирган бўлса, Амир Темур сиёсий тизимни кучли ирода, адолат ва интизом билан бошқариш мумкинлигини амалда кўрсатган. Бу икки турли ёндашувнинг интеграцияси Шарқ сиёсий маданиятининг шаклланишида муҳим омил бўлган.

Олтинчидан, мазкур тарихий учрашувнинг *замонавий социология учун методологик аҳамияти* ҳам юқоридир. Бугунги глобал жараёнлар, халқлараро муносабатлар, сиёсий барқарорлик, ижтимоий тизимларнинг ўзгариши каби масалаларда Ибн Халдун ва Амир Темур қарашлари муайян назарий асос бўлиб хизмат қилади. Асабийя, легитимлик, ижтимоий бирдамлик, давлатнинг кучи ва бошқарув стратегияси каби тушунчалар бугунги ижтимоий фанлар томонидан ҳам фаол қўлланилмоқда.

Еттинчидан, ушбу мулоқотнинг ўрганилиши Ўзбекистон тарихий хотирасида Амир Темур шахсининг ўрни, шунингдек, илмий мерос сифатида Ибн Халдун таълимотининг қадрини янада юксалтиради. Давлат бошқарувида адолат тамойили, жамият мустаҳкамлиги, маънавий бирлик ва миллий манфаатларни бирлаштириш ғоялари бугунги ислохотлар билан ҳамоҳангдир.

Ушбу тадқиқот доирасида Ибн Халдун ва Амир Темур ўртасидаги тарихий мунозараларнинг социологик мазмуни чуқур таҳлил қилинар экан, улар нафақат ўрта асрлардаги сиёсий жараёнларни англаш, балки замонавий социологик назарияларни бойитиш учун ҳам муҳим назарий асос бўлиб

хизмат қилиши аниқланди. Тадқиқот давомида қуйидаги асосий илмий натижаларга эришилди:

Биринчидан, Ибн Халдуннинг “асабийя” концепцияси Амир Темур томонидан амалий бошқарувда кенг қўлланилганлиги илмий жиҳатдан асосланди. Темур салтанатининг кучли бирлашуви, интизоми ва сиёсий барқарорлиги айнан жамоавий бирдамлик – асабийя тамойили билан уйғун бўлгани намоён бўлди. Бу ҳолат назария ва амалиётнинг ўзаро мос келишига ёрқин мисолдир.

Иккинчидан, тарафларнинг ижтимоий эволюция ва давлат тараққиёти ҳақидаги қарашлари ўзаро қиёсланганида, улар жамият ҳаётидаги циклик ривожланиш, сиёсий тизимларнинг кучайиши ва таназзули масалаларида умумийликка эга экани аниқланди. Ибн Халдуннинг назарий изоҳлари Амир Темур давлат бошқарувининг реал амалиёти билан тўлдирилиб, давлат ривожланишининг илмий асосланган моделини яратади.

Учинчидан, тарихий мулоқотнинг мазмуни сиёсий легитимлик, ҳокимиятнинг барқарорлиги ва адолат тамойиллари каби категорияларни социологик нуқтаи назардан талқин қилишга имкон берди. Тадқиқот шуни кўрсатдики, Амир Темур томонидан яратилган сиёсий тизим Ибн Халдун илгари сурган давлат легитимлиги ва сиёсий барқарорлик омилларига мос келади.

Тўртинчидан, Ибн Халдун ўз қарашларида асослаган тарихий воқеликни илмий тушунтириш услуби билан Амир Темурнинг амалий стратегик ёндашуви ўртасидаги уйғунлик социологияда назария ва амалиётнинг ўзаро боғлиқлигини кўрсатиб берди. Бу ёндашув бугунги илмий тадқиқотлар учун ҳам методологик аҳамиятга эга.

Бешинчидан, тадқиқот натижалари ушбу мунозараларнинг Шарқ сиёсий тафаккури ривожига стратегик аҳамият касб этганини кўрсатади. Ибн Халдун ва Амир Темур қарашлари Шарқ жамиятларидаги давлат тузилиши, ахлоқий тизимлар, сиёсий ташкилий механизмлар ва жамиятнинг ўз-ўзини бошқариш имкониятлари ҳақида бой илмий маълумот беради.

Олтинчидан, мазкур тарихий учрашувнинг замонавий социология ва сиёсатшунослик учун қиймати юқори экани аниқланди. Асабийя, ижтимоий бирдамлик, легитимлик, сиёсий барқарорлик, давлатнинг кучайтириш механизмлари каби тушунчалар бугунги глобал ва минтакавий жараёнларни таҳлил қилиш учун ҳам қўлланилиши мумкин.

Еттинчидан, тадқиқот Ўзбекистоннинг тарихий хотирасида Амир Темур шахсининг ўрни ва Ибн Халдун илмий меросининг аҳамиятини чуқурроқ англашга хизмат қилади. Уларнинг қарашлари ҳозирги давлат бошқаруви, жамият барқарорлиги, маънавий бирлик ва социал интеграцияни мустаҳкамлаш жараёнлари учун ҳам амалий йўналиш бера олади.

Шундай қилиб, Ибн Халдун ва Амир Темур ўртасидаги мунозаралар нафақат тарихий аҳамиятга эга, балки социологик назария, сиёсий фикр ва ижтимоий жараёнларни тушунтиришда ҳам муҳим илмий асос бўлиб хизмат қилиши исботланди [7].

Умуман олганда, мазкур тадқиқот шуни кўрсатадики, Ибн Халдун ва Амир Темурнинг ижтимоий-сиёсий қарашлари биргаликда ўрганилганда, улар жамиятнинг ривожланиши, давлатнинг барқарорлиги, маънавий бирлик ва бошқарув стратегияларини изохлаш учун кучли илмий асос яратади. Уларнинг мунозараси тарихий воқеа бўлиши билан бирга, бугунги ижтимоий жараёнларни таҳлил қилишда ҳам ўз аҳамиятини сақлаб қолаётган социологик феномен ҳисобланади.

### **ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:**

1. Бациева С.М. Историко-социологический трактат Ибн Халдуна. – Москва, 1965. – 223 с.
2. Ибн Арабшоҳ. Амир Темур тарихи. II-китоб. – Тошкент: Меҳнат, 1992.
3. Игнатенко А.А. Ибн Халдун. – Москва: Мысль, 1980.
4. Кравченко А.И. Общая социология: учебное пособие для вузов. – Москва: Юнити, 2017. – 479 с.

5. Саидов А. Амир Темур ва Ибн Халдун учрашуви. – Тошкент: Соҳибқирон юлдузи, 2013.
6. Тони, Лоусен, Джоан, Гэррод. Социология: А-Я Словарь-справочник / Пер. с англ. – Москва: Гранд, 2017. – 602 с.
7. Қаюмова А.Т. Ибн Халдун социологик қарашларида ижтимоий тузилмалар ва муносабатлар таҳлили. – Тошкент, 2022.